

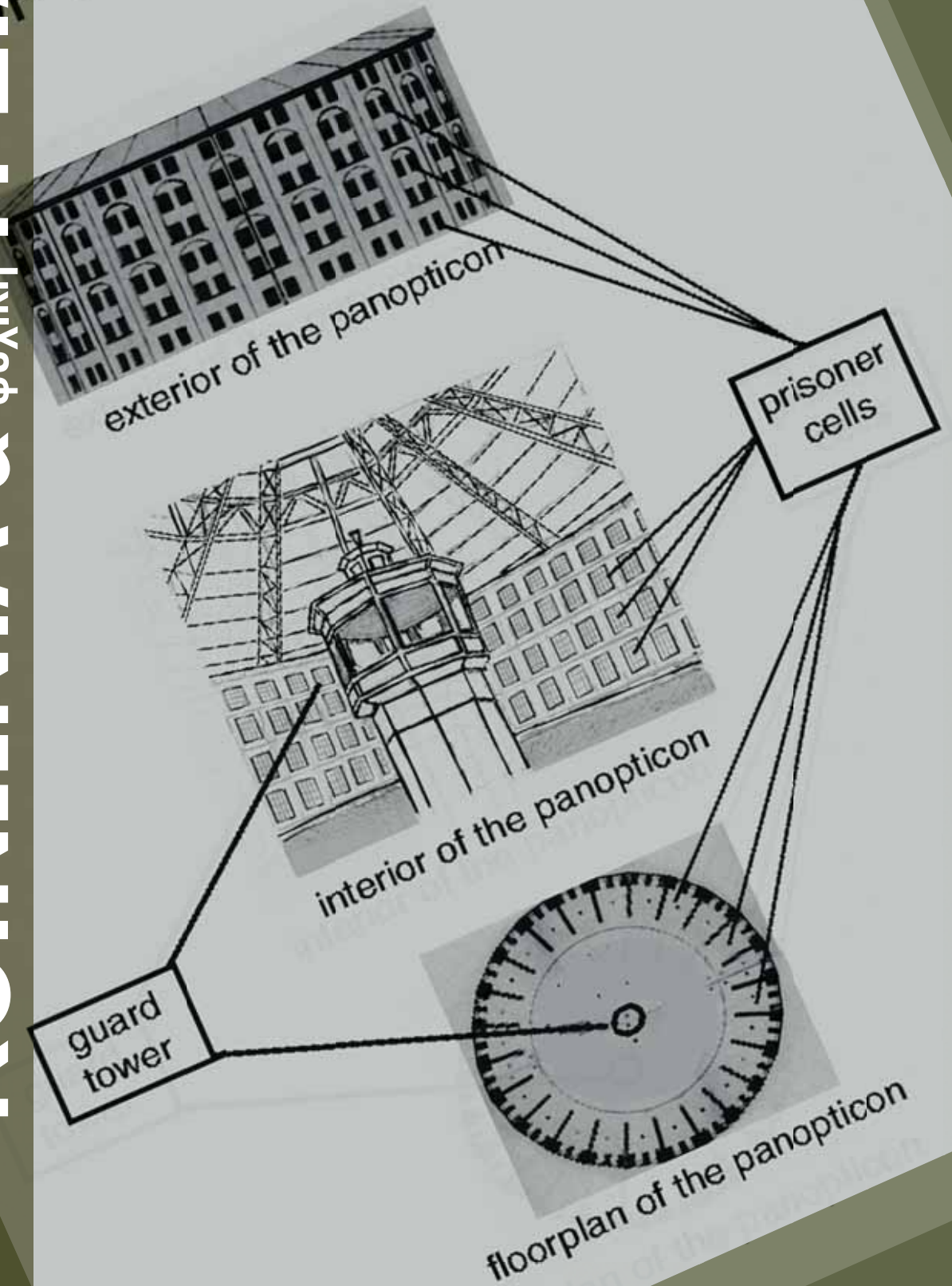
Επιστημονική Περιοδική Έκδοση για Θέματα Υγείας και Κοινωνικού Αποκλεισμού

Οκτώβριος 2008, Τεύχος 9^ο

ΚΟΙΝΩΝΙΑ & ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ

DESIGN OF THE PANOPTICON

Θεματική Ενότητα
Άνθρωποι και Φυλακές

Μαρτυρίες από τις Γυναικείες Φυλακές Αβέρωφ *

Γυναικείες Φυλακές Αβέρωφ

Ας αρχίσω με την πρώτη γνωριμία μου με την Ολυμπία και φυσικά με τις Φυλακές Αβέρωφ. Ήταν τέλος Σεπτέμβρη του '48 όταν φτάσαμε στη φυλακή από την Ασφάλεια η Ζωή, η Νίνα κι εγώ. Μπαίνοντας από τις 3 σιδερένιες πόρτες με τις βαριές αμπάρες, μας υποδέχθηκε ένας ποταμός ήχων από τσόκαρα... κράπ...κράπ...κράπ...κράπ έτρεχαν από σκάλες, από διαδρόμους, από αυλές. «Ήρθαν οι φοιτήτριες από την ασφάλεια» φώναζαν. Μας περικύκλωσαν να μάθουν ποιες μείναν εκεί, ποιες είναι στην απομόνωση και ποιες πήγαν εξορία. [...] Ανεβήκαμε απάνω στο υποδικείο. Ένα καταθλιπτικό περιβάλλον. Μέσα στο σούρουπο του Σεπτέμβρη νόμιζες ότι θα σε πλακώσουν κάτι πρέκια από το ταβάνι. Ήτανε από παλιά κελιά μισογκρεμισμένα για να γίνει αυτός ο μεγάλος θάλαμος για 100 γυναίκες. Γύρω-γύρω μαύρα κρεμασμένα ρούχα. Όπως ήταν μαύρα σκοτεινιάζαν τον χώρο περισσότερο. [...] Η φυλακή μέσα, όπως λέει και η Ολυμπία, είχε μία αυλή σαν τετράγωνο πηγάδι 60Χ25 και γύρω ήταν οι θάλαμοι διώροφοι. Τρεις θάλαμοι μελλοθανάτων, πιο πέρα οι μωρομάνες (33 μωρομάνες με 70 παιδιά έως 3 ετών), απέναντι ήταν οι υπόδικες απάνω και κάτω, οι ελαφροποινίτισσες, στην άλλη ήταν οι καταδικασμένες και οι ισοβίτισσες στο μεγάλο θάλαμο. Μαντιλοδεμένες και μαυροφορούσες διότι οι περισσότερες ήταν

επαρχιώτισσες και με θύματα αρχίζοντας από το αλβανικό μέτωπο, την κατοχή, τον ΕΛΑΣ, από εκτελέσεις των Γερμανών, από τον εμφύλιο, από τον Δημοκρατικό Στρατό και...και... Και εκείνες ήταν μέσα φυλακισμένες και περιμένανε τη σειρά τους ή να δικαστούν ή να εκτελεστούν. [...]

Στη φυλακή, υπήρχε μία τάξη που υπακούαν όλες. Ήτανε η θαλαμάρχισσα που καθόριζε όλες τις εργασίες. Εκείνη κανόνιζε όμως και τις παρέες 8 με 10 επαρχιώτισσες και 1-2 Αθηναίες που είχαν επισκεπτήριο και προσθέτανε στο καζανοφάι. [...]

Προσπαθούσαμε να ξεπεράσουμε την πίκρα μας με διάφορες δραστηριότητες. Αρχίζαν οι γιατρίνες, εκτός από τις αγγαρείες η Ηρώ, η Μαντώ, η Μαίρη τρέχανε από θάλαμο σε θάλαμο να βοηθήσουνε τις άρρωστες, στη διεύθυνση να ζητήσουνε να πάνε σε νοσοκομείο. Συνήθως, μέχρι να τα καταφέρουνε οι γυναίκες πηγαίνανε μόνο για να πεθάνουνε στο νοσοκομείο. Οι δικηγόρινες τρέχανε να μελετήσουν τις υποθέσεις οθονών. Οι δασκάλες, οι φιλόλογοι, οι λογίστριες, οι μοδίστρες, δίδασκαν σε γκρουπ. Οι καλλιτέχνιδες ετοιμάζανε την επόμενη ψυχαγωγία. [...]

Κι εκεί που βλέπαμε ότι όλα ήταν τακτοποιημένα και οι παρέες και όλα, η διεύθυνση μας τα έκανε άνω-κάτω. [...] Η προσπάθειά τους ήτανε πώς να μας δυσκολέψουν τη ζωή. Χώριζαν τους θα-

* Το υλικό των μαρτυριών παρέδωσε η Μαρία Φαφαλιού, μέλος της Επιστημονικής Επιτροπής του Περιοδικού. Οι μαρτυρίες της Φιφής Πρωτογερέλη και της Ελένης Κυβέλου-Καμουλάκου αποτελούν μέρος της παρουσίασης της Β΄ έκδοσης του βιβλίου «Γυναικείες Φυλακές Αβέρωφ» της Ολυμπίας Παπαδούκα που πραγματοποιήθηκε στη Στοά του Βιβλίου, στην Αθήνα. Το απόσπασμα «Η Μικρότερη Πολιτική Κρατούμενη» περιλαμβάνεται στο βιβλίο της Ολυμπίας Γ. Βασιλικής Παπαδούκα με τίτλο «Γυναικείες Φυλακές Αβέρωφ», Β΄ έκδοση, εκδόσεις Διογένους, Αθήνα 2006. Οι μαρτυρίες και τα τραγούδια «Ραγιάδες», «Το τραγούδι των μελλοθανάτων», «Ο Φοίνικας» και «Οι γιαγιές μαθαίνουν γράμματα» περιλαμβάνονται σε δίσκο με τίτλο «Γυναικείες Φυλακές Αβέρωφ-Με Χορωδία Πολιτικών Κρατουμένων Γυναικών 1948-1952». Οι στίχοι των τραγουδιών των ανηλικών κρατουμένων περιλαμβάνονται στο βιβλίο της Ολυμπίας Παπαδούκα «Γυναικείες Φυλακές Αβέρωφ».

λήμους με σιδεριές για να μην επικοινωνούμε μεταξύ μας, βάλαν τσίγκους στα παράθυρα για να μη βλέπουμε τον ουρανό. Χώρισαν τις Αθηναίες, κάναν «επικινδυνείο», χώρισαν τις μορφωμένες και χαλάσαν τις παρέες έτσι ώστε να μη μπορούμε να κάνουμε ούτε μαθήματα ούτε τίποτα.

Φιφή Πρωτογερέλη

Το βιβλίο της Ολυμπίας είναι ο εμφύλιος σ' όλη τη φρίκη, την αγριότητα, την παράνοιά του. Αυτό το βιβλίο κρύβει μέσα του εκατοντάδες άλλα βιβλία. Μερικά μάλιστα είναι και τελειωμένα, κάποια άλλα αρχίζουν και τελειώνουν μέσα σε λίγες σειρές. [...] Βασανιστήρια, οι 17 εκτελεσμένες, το Αναρρωτήριο που ήταν προθάλαμος θανάτου. Αυτές κι αυτές πέθαναν κρατούμενες. Να, και οι τρελές μας. Ο θάλαμος των μωρομανάδων με τα πιτσιρίκια. Φωτογραφίες ακρωτηριασμένων. Οι μελλοθάνατες σε δύο θαλάμους. Ο θάλαμος των φυματικών. Βασιλικοί επίτροποι. Βασανιστές. Βιασμοί ανηλίκων κρατουμένων αγοριών. Σωφρονιστικοί Υπάλληλοι. Ο Μοριάς στα κατάμαυρα. Όλες έχουν θύματα και περιμένουν τα χειρότερα. Τελευταία γράμματα και τελευταία τραγούδια. Υπομνήματά μας στον ΟΗΕ και στον Τύπο. Σπίτια κλεισμένα. Κανένας δεν έχει μείνει ζωντανός. Χορταριάσαν τα κατώφλια τους. Γροθιά στο στομάχι. Διπλώνεσαι στα δυο. Θα αντέξεις; Ζεις και ξαναζεις έναν εμφύλιο. Και μην ξεχνάς οι εμφύλιοι είναι δίπλα μας, στην αυλή μας, στην πόρτα μας, στο Ιράκ, στην Αφρική, στην άλλη άκρη του κόσμου. [...]

Ελένη Κυβέλου-Καμουλάκου

Η Μικρότερη Πολιτική Κρατούμενη

Ποιος θα το πιστέψει ότι είχαμε στις φυλακές Αβέρωφ κρατούμενη πολιτική σε ηλικία 12 1/2 χρονών! Ναι! Η Νίνα Ο... ήτανε δωδεκάμισι χρονών όταν μας ήρθε στις φυλακές Αβέρωφ. Η Νίνα... το «Νινάκι» μας –όπως τη λέγαμε– πέρασε από Στρατοδικείο της Αθήνας (Μάρτης 1948). Κά-

θισε στο εδώλιο –όπως όλοι μας– και δικάστηκε όπως όλοι μας «επί εσχάτη προδοσία» με το Γ΄ Ψήφισμα που ψηφίστηκε το 1948 για τους πολιτικούς αντίπαλους του «μεταπελευθερωτικού» καθεστώτος. Πριν δικαστεί, όμως, έκανε τη γνωριμία της με το 3ο Αστυνομικό Τμήμα της περιοχής της (οδός Βαθαωρίτου). Εκεί έμεινε τρεις ημέρες για ανακρίσεις. Μετά από το τριήμερο αυτό, την πήγανε στον εισηγητή κύριο Κώστα Διαμαντόπουλο. Και, ανακρίνοντάς την ο κ. εισηγητής έκρινε ότι έπρεπε να περάσει Στρατοδικείο για να δικαστεί. Την απέλυσαν «επί εγγυήσεως» για δύο μήνες. Μόλις έληξε το δίμηνο αυτό, παρουσιάζεται στο Στρατοδικείο να δικαστεί.

Οι Στρατοδίκες τότε δικάζανε με τη «δικαιοσύνη» της παραγμένης και τραγικής εκείνης εποχής.

Η Νίνα των 12 1/2 χρονών στο εδώλιο «επί εσχάτη προδοσία». Πολιτικός αντίπαλος!!!

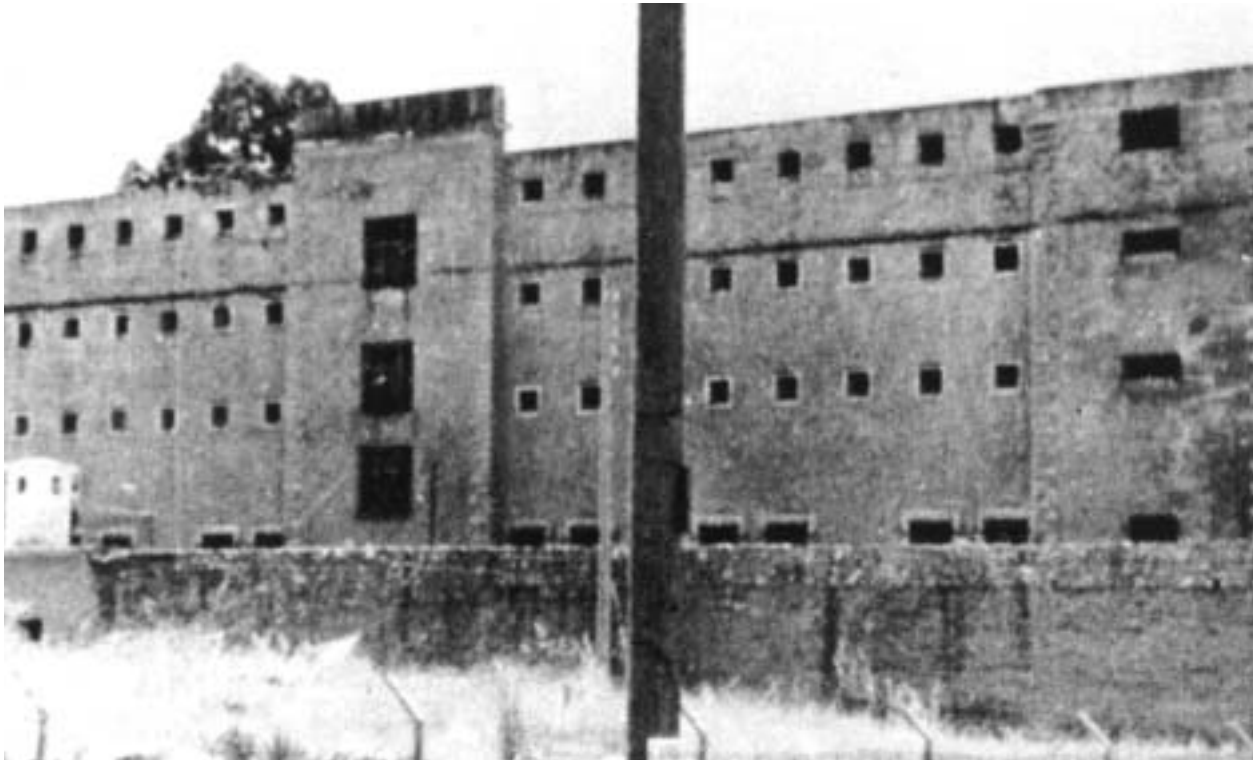
Ας παρακολουθήσουμε τη δίκη όπως την αφηγείται το Νινάκι ύστερ' από χρόνια:

Πριν αρχίσει η δίκη μου –λέει– έγιναν άλλες έξι δίκες στην ίδια αίθουσα, με την ίδια σύνθεση Στρατοδικών. Τις παρακολούθησα όλες αυτές τις έξι δίκες. Μετά, ήρθε και η σειρά μου. Οι Στρατοδίκες στην έδρα με τις στολές τους. Εγώ στο εδώλιο μ' ένα άσπρο μπλουζάκι και μπλε φουσίτσα. Γαλιόνια κι αστέρια στις στολές τους, κι εγώ στα δύο μου κοτσιδάκια από ένα φιογκάκι στις άκρες, όπως με είχε χτενίσει για τελευταία φορά η μαμά. Μαζί μου στην ίδια υπόθεση κατηγορούμενη ήτανε και μία συμμαθήτρια του σχολείου μου, δύο χρόνια μεγαλύτερή μου. Η Θεοφανώ Ζ.

Βασιλικός επίτροπος ο κύριος Γεώργιος Στασινόπουλος (από το Βυζίκιο Γορτυνίας). Ο γραμματέας στην έδρα διαβάζει το τυπικό για όλους κατηγορητήριο. Την ερμηνεία δηλαδή του Γ΄ Ψηφίσματος: «Ανατροπή του καθεστώτος, αφαίρεση μερών εκ του όλου της Ελληνικής επικράτειας, και παράδοση εδαφών σε ξένη δύναμη, προσηλυτισμό, κατασκοπεία, κ.λπ. κ.λπ.». Αυτό ήτανε και για μένα το κατηγορητήριο. Διαβάζει και τα ονόματα των μαρτύρων. Λέει ο Πρόεδρος.

— Να έρθει ο μάρτυς.... [...]

Μετά με πήρε η συνοδεία, με κατέβασε κάτω και με έκλεισε στ' αυτοκίνητο «κλούβα» μαζί με

Αντρικές Φυλακές Αβέρωφ. Φωτογραφία από το βιβλίο της Ολυμπίας Βασιλικής Γ. Παπαδούκα «Γυναικείες Φυλακές Αβέρωφ».

τους άλλους που δικαζόντουσαν και μας μεταφέρανε στο τμήμα Μεταγωγών, στην οδό Νικοδήμου. [...] Δεκαπέντε μέρες που έμεινα στο Μεταγωγών, γνώρισα το έσχατο κατακάθι της κοινωνίας. Είδα πρόσωπα που δεν μπορούσα ποτέ να φανταστώ ότι υπάρχουν τέτοια ανάμεσά μας.

Μετά από 15 ημέρες, ήτανε 5 ή 6 η ώρα τ' απόγευμα, με βγάζουνε από το Μεταγωγών και μ' ανεβάζουνε σ' ένα φορτηγό «κλιούβα». Το αυτοκίνητο ετούτο ήτανε γεμάτο παιδιά. Αγόρια όλα. Το αυτοκίνητο ξεκίνησε. Ένας νέος απ' αυτά τα παιδιά ήρθε κοντά μου.

— Γιατί σε πιάσανε; Μου λίει.

— Πέταγα προκηρύξεις.

— Ά! Πολιτική κρατούμενη. Κι εμείς όλοι πολιτικοί κρατούμενοι είμαστε. Άκουσε. Μας καταδίκασαν σε θάνατο. Τώρα μας πάνε στις φυλακές. Θα μας σκοτώσουνε. Άκουσε...τ' όνομά σου;

— Νίνα!

— Άκουσε, Νίνα. Κοίταξέ μας καλά και να μας θυμάσαι. Να μη μας ξεχάσεις. Είμαστε καλά παιδιά όλοι. Εγώ είμαι δάσκαλος. Μην ξεχάσεις πως σκοτωνόμαστε γιατί αγωνιστήκαμε για να γίνει κάποτε η Πατρίδα μας πραγματικά λεύτερη κι ανεξάρτητη. [...]

Πώς να τους ξεχάσω, που τόσο ζωντανά σφραγίστηκαν στη μνήμη μου τα καθαρά τους μάτια, με

την αξέχαστη έκφραση και τα τόσο ευγενικά τους πρόσωπα...

Το αυτοκίνητο σταμάτησε. Ανοίγουνε την πόρτα της «κλιούβας» και κατεβάζουνε με βία τ' αγόρια μπροστά σ' ένα πέτρινο χτίριο (μετά έμαθα πως αυτές ήτανε οι αντρικές φυλακές Αβέρωφ). Εμένα με κατεβάσανε λίγο πιο κει σ' ένα παρόμοιο χτίριο, που ήτανε οι γυναικείες φυλακές.

Με μπάσανε μέσα και με πήγανε στο γραφείο της κυρίας Διευθύντριας. Της δίνουνε κάτι χαρτιά. Σ' ένα απ' αυτά υπογράφει η κυρία Διευθύντρια και τους το δίνει. Ήτανε, φαίνεται, δελτίο παραλαβής. Οι συνοδοί μου φεύγουνε και με παραλαβαίνουνε οι υπάλληλες των φυλακών. Κάνουνε έρευνα σε ό,τι κρατούσα, και μετά με ανεβάζουνε σ' ένα θάλαμο γεμάτο γυναίκες κάθε ηλικίας. Οι υπάλληλες με κλειδώσανε και φύγανε. Δεν πρόλαβα όμως ν' αφήσω τα λίγα πράγματα που κρατούσα και βλέπω όλες τις γυναίκες στο πόδι και σε νεκρική σιγή. Ακούγονταν τραγούδια από αντρικές φωνές. Ήτανε αγόρια που τα είχανε απομονώσει στις παιινές αντρικές φυλακές για εκτέλεση το πρωί και τραγουδούσαν.

Αυτή ήτανε η πρώτη νύχτα της Νίνας στη φυλακή. Η γνωριμίας της μ' ένα θάνατο που δεν έρχεται μόνος του, φυσιολογικά, μα που τον επιβλήθηκε βίαια, άνθρωποι σε συνανθρώπους τους.

Τραγούδια από τη Φυλακή

Μαρτυρία πρώτη

[...] Μας πιάσανε όταν ήμασταν 17, 20, 22 χρόνων. Ακόμα και παιδιά 12 ¹/₂ χρόνων φέρανε στη φυλακή δικασμένα από έκτακτα στρατοδικεία. Στα κακουργιοδικεία και στα στρατοδικεία που μας έσερναν δεν απαρνηθήκαμε τους αγώνες, τα ιδανικά μας, την πίστη μας. Και γι' αυτό όσες δεν μας πήγανε στο εκτελεστικό απόσπασμα μας κράτησαν 4, 5, 10, 15 χρόνια στα μπουντρούμια και καταστρέψανε τα σπίτια μας, το μέλλον μας, την ψυχή μας. Μέσα από εκεί η λεύτερη ψυχή μας τραγούδησε:

Ραγιάδες (Δημοτικό)

Ακόμα τούτη η άνοιξη / Ραγιάδες, Ραγιάδες
Τούτο το καλοκαίρι / Μοριά και Ρούμελη

Ώσπου να 'ρθει ο Μόσκοβος / Ραγιάδες, Ραγιάδες
Να φέρει το σεφέρι / Μοριά και Ρούμελη

Ακόμα τούτη η άνοιξη / Γυναίκες κουράγιο
Τούτο το καλοκαίρι / Νησιά και φυλακές

Ακόμα τούτη η άνοιξη / Γυναίκες κουράγιο

Μαρτυρία δεύτερη

Τα χρόνια του 1948-'49 είναι τα πιο ματωμένα για τους αγωνιστές της Αντίστασης. Τα στρατοδικεία που στήθηκαν σε όλη την Ελλάδα στέλναν συνέχεια στα εκτελεστικά αποσπάσματα τα καλύτερα παιδιά της πατρίδας μας.

Το τραγούδι των μελλοθανάτων

Για την αναστασή σου λαέ μας / όλα τα δίνουμε κάθε στιγμή
άλληλι στις μάχες, εμείς στα κελιά μας / του λυτρωμού σου η ώρα να 'ρθεί

Κι αν κάθε τόσο μας παίρνουν και μία / δάκρυα δεν τρέχουν μα όλες με μιας
η μια την άλλη στα μάτια κοιτάμε / ακόμα μια στο βωμό λευτεριάς

και κάθε τόσο μας παίρνουν και μία / αύριο μπορεί η δική μου η σειρά
γεια σας αδέλφια στερνό μας τραγούδι/ γεια σας αδέλφια θα 'ρθει η λευτεριά

Και κάθε τόσο μας παίρνουν και μία / εμάς θα θερμαίνει αυτός ο σκοπός
ζήτω το δίκιο, ζήτω η νίκη / νιές, παλικάρια τραβάμε εμπρός

Μαρτυρία τρίτη

Το Μάη του 1948 έγινε η πρώτη μεγάλη μεταγωγή κρατουμένων γυναικών από τις φυλακές Αβέρωφ στις φυλακές της Πάτρας, για λόγους αποσυμφόρησης. Οι γυναίκες της πρώτης αυτής μεταγωγής μας αποχαιρέτησαν τραγουδώντας ένα δημοτικό τραγούδι που στο σκοπό του ταίριαζαν δικούς τους στίχους. Ο φοίνικας που αναφέρουν στο τραγούδι τους ήτανε το μοναδικό δέντρο της φυλακής και βρισκότανε στο κέντρο της αυλής. Γύρω από αυτό το φοίνικα χορεύανε οι κοπέλες που φεύγανε για εκτέλεση και τραγουδούσανε το «έχε γεια καημένη κόσμε».

Ο φοίνικας

Αφήνουμε τη φυλακή / Σε φυλακή θα μπούμε
Κι από καινούρια σίδερα / Καινούρια αυγή θα δούμε

Γεια σας χαρά σας αδελφές / Που μένετε εδώ πέρα
Μη λησμονάτε οι δρόμοι μας / Θ' ανταμωθούν μία μέρα

Αφήνω γεια στο φοίνικα / Που δρόσισε αδελφούλες
Και κάτω απ' τα γυρτά κληριά / Χορέψανε σταθούλες

Και εσείς μπουντρούμια σκοτεινά / Που ήλιους μέσα κλείτε
Θα λιώσουμε τα σίδερα / Κι εσείς θα φωτιστείτε

Γεια σας χαρά σας αδελφές / Που μένετε εδώ πέρα
Μη λησμονάτε οι δρόμοι μας / Θ' ανταμωθούν μία μέρα

[...]

Μαρτυρία πέμπτη

Οι κρατούμενες φιλόλογοι και οι δασκάλες δεν άφησαν αγράμματα στη φυλακή καμία γυναίκα, όποιας ηλικίας:

Οι γιαγιές μαθαίνουν γράμματα

Σκυμμένες στ' αναγνωστικό τους οι γιαγιές / με τα γυαλιάκια τους,
μαθαίνουν αλφαβήτα και βαριά χιονιά / ειν' στα μαλλιάκια τους.

Άλλες γιαγιές κρατάν μολύβι και χαρτί / και αργογράφουνε
στα εγγόνια τους θα στείλουνε πρώτη γραφή / χαρά να πάρουνε.

Κι αν τόσες πίκρες τους βαραίνουν την καρδιά / στα γεροντάματα
κλεισμένες σαν τις νιές μέσα στη φυλακή / μαθαίνουν γράμματα.

Σκορπώντας μας το χάδι τους το τρυφερό / θυμούνται τα παλιά,
Σε κάθε μας φουρτούνα πρώτες στο χορό / Μας βάζουν τα γυαλιά.

Φεύγοντας οι ανήλικες για τις φυλακές Κηφισιάς, φτιάξανε και τραγουδήσανε τους πιο κάτω στίχους:

Ετοιμαστείτε κι έφτασε η ώρα / Να πάμε στην Κιφησιά
Χαρές και λύπες έχουν περάσει / Μέσα σε τούτα τα κελιά

Όλες με κέφι με χαρά / Ας ξεκινήσουμε παιδιά
Αγαπημένες κι αδελφωμένες / Τραβάμε πάντα μπροστά

Νέες φροντίδες μας περιμένουν / Μεσ στην καινούρια τη φυλακή
Όλες με κέφι θέ να ριχτούμε / Να φτιάξουμε τη νέα μας ζωή

Όλες με κέφι με χαρά / Ας ξεκινήσουμε παιδιά
Αγαπημένες κι αδελφωμένες / Τραβάμε πάντα μπροστά

Όταν μετά από μερικά χρονάκια, μερικές ανήλικες ενηλικιώθηκαν, τις μεταφέρθηκε από τις φυλακές Κηφισιάς στις Γυναικείες Φυλακές Αβέρωφ. Οι ανήλικες που απομείνανε, φτιάξανε πάλι στίχους και τις αποχαιρετάνε με το τραγούδι τους:

Τώρα που θα πάτε σ' άλλη φυλακή / Κι όλες θα περνάτε μια χαρά εκεί,
Μη μας λησμονάτε όλα τα παιδιά / Που θα ζούμε μόνα τόσο μακριά

Και σας λέμε τώρα, «ώρα σας καλή» / Γρήγορα ν' αρχίστε εύκολη ζωή
Και στις αδελφές μας, που μας καρτερούν / Δώστε τα φιλιά μας,
κι ας μη μας ξεχνούν.